

ĆIVOT I DJELO¹

Obretenije slave Dučićeve

1.

Imena pisaca daju se školama i ulicama, njihovi likovi posmatraju nas sa novčanica, biste im krase parkove i ulice. Čime oni tako i toliko zaslužuju poštovanje naroda, zašto je njihov rad važniji i vredniji od rada hiljada drugih njihovih anonimnih savremenika, od ljudi koji su iskazivali građansku hrabrost, rizikovali vlastiti komfor za dobrobit drugih, vlastitim primjerima branili visoke etičke norme?

Šta je, recimo, pokrenulo *kosti* Jovana Dučića na put preko okena, od manastira sv. Save u Libertivilu, preko Nove Gračanice u Grejslejku, Saborne crkve u Beogradu, Velike sale SANU i Narodne biblioteke Srbije u Beogradu, Hrama Hrista Spasitelja u

1) *Ćivot, kivot*, sanduk sa svetim moštima, kutija u kojoj se čuva nafora.

Podgorici, *kratkog zastoja u Nikšiću*, do Saborne i Novosagrađene crkve, a pored hotela Leotar u Trebinju.

Program dat uz vijest najavljuje kolaž *pomena, besjeda, predavanja, recitacija, svečanih programa i svečanih akademija*, da bi se završio sa *spuštanjem kovčega u grobno mesto u crkvi u 12.00 sati* i potom *ručkom u hotelu 'Leotar' u 13.00 sati*.

Vijest na internetu opremljena nadnaslovom, naslovom i podnaslovom:

Prenos zemnih ostataka Jovana Dučića... Jovan Dučić ponovo u Trebinju... Posle 57 godina srpski pjesnik i diplomata Jovan Dučić biće prenesen iz Libertivila u Trebinje, gde će biti sahranjen u novopodignutoj hercegovačkoj Gračanici, prema njegovoj želji i testamentu. Pogledajte PROGRAM ovde...²

Zbrka sa zamjenom jata (*pjesnik, ovde*), ako nije posljedica urušenog identiteta, otkriva u suštini provincijalan kompleks patriotskih težnji o političkom i kulturnom priključenju *matici*. Ali je za analizu bitnije naglo odustajanje od *zemnih ostataka*. Zemnih ostataka (eufemizam za slabije *kosti* i za jače *mošti*) odjednom nema, kao da je autor osjetio komičnu skromnost svoje sintagme: zar će se toliki narod, književnici, sveštenici, akademici, patrijarh i srpski pjesnici Matija Bečković i Rajko Petrov Nogo, koji su *pozvani da prisustvuju Svečanoj akademiji u manastiru Nova Gračanica* (u Libertivilu) okupiti samo zbog nekih *ostataka*? I još *zemnih*, uz to. Zato je požurio da stvar nazove pravim imenom: Jovan Dučić. Ili samo Dučić: *ispraćaj Dučića, u 1.00 popodne*.

2) *Sloboda*, list srpske narodne odbrane u Americi, broj 1778, vol. XLIX, 25. septembar 2000.

Ni to, čini se, nije najsretnije rješenje, pa se petodnevna procesija završava *spuštanjem kovčega u grobno mesto*. Zemni ostaci izvađeni su iz 57 godina starog groba, preobraženi su na dnevnoj svjetlosti u Jovana Dučića, pet dana Jovan Dučić bio je po drugi put među Srbima, a onda je veselje splaslo, strasti se smirile, ples živih sa mrtvim svršen je i kovčeg je vraćen na *mjesto*.

Tako su ispunjeni *njegova želja i testament*. Svi ostali učesnici samo su ispunjavali tu želju i samo su poštovali zakon (testament).

U slučaju moje nenadane smrti da se ceo novac sa unovčanim hartijama od vrednosti podeli na dva dela. Prvi da se preda Srpskom kulturnom društvu "Prosveta" u Sarajevu za srpsku akciju i prosvetu u Bosni i Hercegovini, a drugi deo ovog novca da se upotrebi na izradu jedne lepe pravoslavne crkve u Trebinju u stilu kosovske Gračanice i da ja u nju budem prenešen i sahranjen.³

Ne mora svakome ovakva želja biti suprotna principima hrišćanstva i pravoslavlja: možda je hrišćanskom ćudoređu svejedno ostavlja li se novac siromašnima i gladnima ili se troši na sebe i poslije smrti. (Uzgred, novac su potrošili inflacija i advokati, pa je crkva sazidana i prenos plaćen od tuđeg.) Ali je tim potrebnije odgovoriti na pitanje s početka ovog teksta, čime je to ovaj *uljez iz predgrađa dubrovačke gosposštine, parvenu u čijoj je grotesknosti moguće pročitati i izvesnu tragediju*,⁴ osim činjenicom da je imao želju i testament, zaslužio da se nad

3) Prema: Kosta St. Pavlović, *Jovan Dučić*, Beograd, 2001.

4) Kako ga sve naziva Radomir Konstantinović, *Biće i jezik*, knj. 2, Beograd, 1983.

njegovim kostima (zašto se zubi u ovakvim prilikama izostavljaju?) u sanduku okupe časne starine i *svi Srbi i Srпкиnje, kao i predstavnici vjerskih, nacionalnih, kulturnih i sportskih organizacija?*

Likom ili djelom?

Lik na djelu Dučićev opisao je uvjerljivo veliki poštovalac njegove poezije, njegov sekretar i prijatelj, Kosta Pavlović. U jednoj sceni daje on sliku ovog prvog jugoslavenskog ambasadora:

Dučić sedi u svojoj sobi, ili bolje rečeno leži na divanu u polumraku. Leži u vunenoj potkošulji i sobnoj haljini od kamilje dlake, čakšire su mu preko trbuha raskopčane, preko nogu mu je prebačen pokrivač od krzna ispod koga vire stopala u sivim debelim čarapama. Ja sedim kraj divana i referišem mu o tekućim poslovima. On polu drema. Nešto sluša, a nešto ne sluša, ali sve odobrava. Odjednom, telefon zazvrji i javlja se lično Stojadinović iz Beograda. Dučić odmah ustaje, počne da zakopčava čakšire, da prevlači sobnu haljinu preko trbuha, da obuva papuče i da zaglađuje ono malo razbarušene kose. Pri kraju razgovora, opraštajući se od Stojadinovića, on se pokloni, spusti slušalicu i odmah ponovo raskopča pantalone i legne. Ovakav prizor doživljavao sam nekoliko puta.⁵

Tako pjesnik stiha *Pre svačiji sužnji neg ičije sluge.*

Ako dakle nije likom na djelu zaslužio Dučić ovo obretenije, onda biće da jeste Poezijom.

Samo što neće biti da se tu radi samo o ljepoti jezika, o metaforama i simbolima, o ritmu i metru, o par-

5) Kosta St. Pavlović, navedeno djelo.

nasu i modernizmu. Da je do ljepote, razvozili bi se zemni ostaci svake godine, i svako bi brdo imalo svoj hram pjesniku. Nego poezija (književnost uopšte), ma koliko se zanosila da je nezavisna i slobodna i iznad banalne materijalne svakidašnjice, zato jer nastaje u jeziku, nasljeđuje značenja koja *pripadaju* jezičkoj (najčešće etničkoj) zajednici. Preko tih značenja književnost se uključuje u prostor ideološke i političke borbe za vlast nad značenjima, nudeći akterima u toj borbi pravo na tumačenje ne samo umjetničkog teksta nego i stvarnosti koju taj tekst u jeziku oblikuje. Književnost, koja je fikcija, i ne trpi razdvajanje dokumentarnog i izmišljenog, postaje idealno sredstvo za manipulaciju: nakon što mogućem da prevlast nad stvarnim, moguće nametne kao stvarno. Tamo gdje, recimo, istorija ne ide u prilog interesima, književnost potiskuje istoriju; istoričarima ne možemo vjerovati, jer pišu za pobjednike, ali književnicima možemo, jer pišu za vječnost.

Jedna od zanimljivijih ilustracija ovog ideološkog manevra (koji se, između ostalog, lako prepoznaje i po omalovažavanju *ideološkog čitanja*, a u korist *estetičkog*) jeste *Žitije sv. Save*, od Teodosija, *našeg prvog pravog, gotovo profesionalnog pisca u srednjem veku*.⁶

2.

Monah Teodosije,⁷ čija karijera zahvaljujući njegovom književnom daru uzlijeće do dužnosti zastupnika Highlandara, duhovnika kralja Stefana i upravitelja manastira sv. Vasilija, napisao je

Žitije sv. Save (skazano Domentijanom, a spisano Teo-

6) Milan Kašanin, "Monah Teodosije", u *Srpska književna kritika*, knj. 16: *Pisci kao kritičari posle prvog svetskog rata*, priredio Marko Nedić, zajedničko izdanje Matice srpske i Instituta za književnost i umetnost u Beogradu, Novi Sad, 1975.

7) Isto, str. 410.

dosijem...) krajem XIII vijeka, koristeći kao predložak Domentijanov istoimeni spis.

Domentijan, koji Savinu biografiju piše po narudžbi Uroša Prvog,⁸ ima zadatak da *dokaže* Savinu svetost. On, u duhu hagiografije, prati Savin život kao ispunjenje Božje volje na način na koji tu volju ispunjava Isus.

Međutim, takav postupak, koji je karakterističan za svaki sveti spis (da se *nastavlja* na prethodni: Biblija preoblikuje u tom smislu vavilonske mitove, Jevanđelja Stari zavjet, Savino žitije priče jevanđelista...) nije dovoljan. Na drvo starih i dubokih korijena potrebno je *nakalemiti* novi pelcer; Savino žitije mora se u nečemu razlikovati od predloška, a to će biti konkretne istorijske ili političke okolnosti. Domentijan, kao Savin savremenik (i, možda, saputnik) osloniće se u tom poslu na svjedočanstva, Teodosije na Domentijana, a obojica na žanr.

U vezi s tim, možemo se pitati: koje citate hagiograf bira; prenosi li ih korektno; kada ih aktivira? Ali, isto tako, i: koje istorijske događaje uvrštava i kako ih tumači? U našem slučaju: zašto Teodosije *popravlja* Domentijana? Šta u Domentijanovom žitiju nije bilo dovoljno dobro? Je li Teodosije imao zadatak da samo visoki i nejasni Domentijanov stil *spusti* iz poezije u prozu, kao što književna istorija redovno ističe, ili se osim *načina* kazivanja mijenja i *sadržaj*?

Komentatori su zapazili jednu bitnu razliku: Teodosije prećutkuje činjenicu da je Stefan krunisan papskom krunom, a ponavlja neistinu da je krunisanje obavio Sava. On prešućuje ili falsifikuje uticaje, kako

8) Dimitrije Bogdanović, *Istorija stare srpske književnosti*, Beograd, 1991, str. 158; V. Čorović, "Domentijan", u knjizi *Kritika u Skerlićevo doba*, Novi Sad, 1975, str. 186.

je jednom naziva *latinske*

jeresi, istovremeno poredeći svog književnog junaka sa slavnim prethodnicima:

I niko koji je slušao o čudesima koja su bila ranije u starim i svetim vremenima, nemoj da ne vjeruje i ovim novima koja su učinjena. Jer i ovaj sveti ne bi huđi od starih i velikih, i neke mnogim vrlinama i nadmaša.

Teodosije opominje sumnjivce koji bi uzvili obrve nad Stefanovim oživljavanjem, ponovnim umiranjem i sahranjivanjem.

Pričam o mužu, ne pišući o njemu što nije bilo, veli on u uvodu, iako se za ozdravljanje bolesnog ili za ubistvo molitvom na daljinu ili za prelazak Ugara na pravoslavlje ne može misliti da su zaista *bili*.

Naravno, to su sve uslovnosti žanra, i kritika neće hagiografa *zbog toga* optužiti za laž. Tekst o svecu ovde je izdanak mita, pa ga tako treba i čitati – razlikujući izmišljanje i laganje. Tek, Teodosije zna istinu, ko je i kada i kako i čime krunisao Stefana, ali ipak piše *ono što nije bilo*. Zašto?

Vrijeme nastanka ovog žitija pada u vrijeme kada *nacija prelazi iz gasovitog u čvrsto stanje*.⁹ Dinastiji koja se bori za nezavisnost potrebna je podrška crkve, ali ne Zapadne i ne Istočne, a pogotovo ne *bogumilske*, jer ona podriva centralizovanu feudalnu moć. Iz perspektive prelaska, idealno rješenje je spoj crkve i države u jednoj vladajućoj porodici, pa se tako i pripisuje smisao djelovanju najmlađeg Nemanjinog sina. Jer, zadaća njegovog biografa nije da objasni istorijske uzroke i posljedice do-

9) Božidar Kovačević, "Sveti Sava pre i posle smrti", *Srpski književni glasnik*, br. 3, februar 1935, str. 196. Kovačević, patriotski i religiozno nadahnut, u istom broju objavljuje i pjesme.

gađaja, nego da ih silom teoloških argumenata i autoriteta preoblikuje u priču koja će prostom pragmatičnom djelovanju dati viši moralni smisao. Ta priča, u formi podatnoj za usmeno rasijavanje (zato je žitije popularan žanr – jer se lako pamti, skraćuje, prijanja uz one od ranije poznate) uključice se u kanon i onda s tog povlaštenog mjesta osporavati čak i istorijske činjenice.

Konačan cilj, dakle, nije književno djelo, nego instrument za borbu protiv suparnika, bilo da se radi o neistomišljenicima unutar porodice, o nezadovoljnom plemstvu ili o narodu. Treba sa voska izbrisati prva pismena, da bi se postavila druga:

Sa jednim još upornijim protivnikom (pored bogumila) imala je da se bori crkva kod Srba, sa starom verom. Najuspešniji je metod bio zamena. Svetilišta su zadržana na istim mestima, u šumama, kraj lekovitih izvora, ali su samo pretvorena u crkve i manastire. Običaji su ostali, i dato im je više ili manje hrišćansko tumačenje. Mesto starih bogova došli su sveci s istim funkcijama. Ili su stari bogovi oglašavani za đavole. Od vuka, totema Srba u staroj postojbini, postalo je božanstvo. Kad je to božanstvo promenilo svoj vučji oblik u ljudski, Srbi su dobili daboga, svog vrhovnog boga, koji je bio starac, troglav, crne boje, hrom. Hrišćanstvo je od njega kasnije načinilo najglavnijeg đavola, Hromog Dabu. To nije bilo dovoljno za likvidaciju starog boga. Upotrebljeni su za zamenu glavni hrišćanski sveci: Arhanđel Mihailo, Jovan, Nikola, Đorđe, i, najzad, naš Sava.¹⁰

10) Đ. Sp. Radojčić, "Razvojni luk stare srpske književnosti", u knjizi *Pavle Popović i istorijska kritika*, Novi Sad, str. 424.

Taj *domaći svetac*, naš Sava, svjetovna je i politička ličnost mnogo više nego što su to sveci iz pustinje i mučenici iz lektire koju će kasnije prozreti i prezreti Dositej. Iako *rasuđivaše da su carstvo i bogatstvo, slava i sjaj i svaka sreća mnogometežni i nepostojani*, Sava ne prezire zlato, nego njime gradi crkve i daruje uboge, a pred kraj života, u svojevrsnom *vjerskom shoppingu*, kupuje svete mošti i druge relikvije. Da se ovdje radi o klasičnom žitiju zlato se ne bi tako neprikladno mnogo pominjalo. Međutim, u okvirima ideološkog projekta *prelaska iz gasovitog u čvrsto stanje* zlato je veza sa krunom (vlašću, dinastijom, državom) i kao takvo zaslužuje pažnju, čast i prostor. Zlato u ovom žitiju sveca nije iskušenje nego oruđe.

Sveti Nemanjići iznose *sasude svete, zlatne i srebrne*, daju *mnoštvo zlata* i upisuju se u *svete ktitore*, daju *oduševivši se mnogo, mnogo zlata*, šalju *veliko mnoštvo zlata i mazge na službu* i *bezbrojno zlato na razdavanje* ili dobijaju *veliko mnoštvo zlata na potrebu, mnoga zlata i srebra da ponese sa sobom* da kupe i donesu *časne odežde i knjige zlatom okovane* ili ikone ukrašene *zlatnim lancima, kamenjem dragim i biserom*.

Tim silnim zlatom, za koje Teodosije ne govori odakle dolazi, kupuju oni i zemlju i vinograde. *I sve to beše dano u nasleđe Hilandaru mnogom kupovinom*, napisaoće, padajući iz rajskih sfera svetačke duhovnosti na ovozemaljsko tlo imovinskopravnih odnosa.

Teodosijevo žitije je formalno književni a suštinski politički tekst, i to janusovsko lice čini književnost omiljenim i efikasnim ideološkim oruđem. Poistovjećujući sredstvo s ciljem (ljepota radi ljepote, umjetnost

radi umjetnosti), književnost može slobodno i neograničeno lagati u korist vlasti i vladajuće ideologije.

Upravo sloboda da se laže, i da se činjenice prepravljaju po zakonima žanra, jeste razlog da vlast (dinastija i crkva) bira upravo književnost za afirmaciju svojih ideja i namjera.

Međutim, ako nastojimo razumjeti djelo u cjelini, zašto je napisano, koju ideju zastupa, koje vrijednosti brani, za kakav se svijet zalaže, ugled koji Teodosijev spis uživa u kanonu srpske književnosti uznemirujuće je neupitan.

Jedno je poštovati pravila žanra (hagiografije), a drugo zadovoljavati očekivanja naručioca. Srednjovjekovni pisac nije slobodan autor, u današnjem smislu te slobode, jer uglavnom raspolaže unaprijed zadatim gotovim elementima. Ali, potpisujući se na svoje djelo, on prihvata odgovornost za odluke koje oblikuju konačni rezultat. On bira koji će citat iz starijeg teksta/autoriteta i na kom mjestu uvrstiti u svoj tekst, on je taj koji odlučuje kako će i kada predložak promijeniti, dopunjavajući i izostavljajući raspoložive elemente. Drugim riječima, odgovornost, ako se i može podijeliti (na pisca, poetiku, naručioca), ne može se umanjiti. Ona je u tom smislu u svakom vremenu ista.

3.

Roman *Lijanov san* Dragana Marjanovića objavljen je u Mostaru 2002. godine u 30.000 primjeraka! Dio tiraža dijelio se besplatno poštom, uoči izbora na kojima se sin Stipana Ivankovića Lijana (naručioca, junaka i pripovjedača *Lijanovog sna*) kandidirao za hrvatskog člana predsjedništva Bosne i Hercegovine. Na

koricama ove propagandne tiskovine između ocjena kritičara poput Jergovića, Matića, Marušića, stoje i ove:

Proza *Lijanov san* pored neupitnih književnih vrijednosti ima i niz drugih... (Ivo Mijo Andrić)

Lijanovim snom Marjanović je postavio znatne zahtjeve budućim književnim nastojanjima... (Ivan J. Bošković)

Ovim romanom, što nije nevažna činjenica, Marjanović se snažno kontekstira u bh. suvremenu literaturu... (Gradimir Gojer)

Marjanovićevo *vukovski* zapisano i dotjerano epsko kazivanje njegovog poslodavca, paušalno nazvano romanom, u sjeni je svog cilja jednako kao i Teodosijevo žitije. Junak se već na samom početku određuje nacionalno:

Od nas četvero danas je nastalo stotinu Ivankovića, Rvata, veći, manji, bliži, dalji. Morete misliti šta bi bilo da moj did nije mog ćaću natra da se ženi, ili da je on, ne daj Bože, poginio u ratu; sada bi na svitu bilo sto Rvata manje!

Kao da se ništa od vremena kad je *Savina molitva* sirila mlijeko po nemanjičkoj Srbiji nije promijenilo. Isti patrijarhalni pogled na svijet, isti *vični savez sa našom Crkvom*, ista potreba za moralnom legalizacijom osvojenog. Naravno, funkciju Savinog oduševljenja

ranim pravoslavljem ovdje preuzima Lijanovo zauzimanje za vrijednosti ranog kapitalizma.

Priča o mesnoj industriji (i zastupništvu mercedesa) počinje sa Drugim svjetskim ratom.

Upad četnika u selo opisan je iz blizine, uvjerljivo, sa mnogo detalja, gotovo anegdotski u liku seljaka Jove, koji se s pripovjedačevim ocem poznaje i koji pokušava umanjiti štetu. Četnici su Srbi kojima pripada istočna Hercegovina, i čiji su upadi nešto prirodno, kao nepogoda, podnošljivi dio patrijarhalne tradicije.

Dolazak partizana, međutim, dat je sa distance, pripovjedačko ja prelazi u mi:

... od njin smo čuli još dvi novi riči najednom – ‘bratstvo i jedinstvo’ – pa će nas te riči ko kakva mora pratiti do prvi godina starosti.

Partizanska vojska je

... bidno izgledala, vojnici su bili u dronjcima i vazda im je tribalo davat ist. Sve druge vojske koje su prolazile kroz naše selo, navlastito ustaše, Nijemci i Talijani, za ove su izgledali gospoda.

Te *druge vojske* nekoliko strana kasnije u dugo pripremanom okršaju (Talijane zamijene domobrani) postaju *naši*, a partizani *sve nerozniji* – jer ne uspijevaju zauzeti Široki, na kojem pripovjedač kao simbol izdvaja dva crkvena tornja.

Perspektiva jedanaestogodišnjaka sugerije pošten i objektivn pogled na istorijske događaje, pa čitalac uz

nju lako *proguta* zaključke poput *taku je bandu nova vlast dovela u čisto rvacka mista...*

Partizani su gori od četnika: krvoločni, nemilosrdni, osvetoljubivi, gladni, sadisti *sa pendreci za tuđ narod*.

Ovakav čitaocu nametnut zaključak osigurava da dalje probijanje kroz život glavnog junaka shvatimo kao borbu protiv nepravde. Švercovanje duhanom, bježanje miliciji, laganje pred sudom samo su vidovi građanskog otpora komunističkoj diktaturi.

Koristeći vjetar koji puše u jedra opštim (nacionalnim, hrvatskim) interesima, Lijan iz sukoba sa komunizmom izlazi kao pobjednik. Pobjeda za njega nije nova nacionalna država (*Ako nije rvacka država, jes barem rvacko, iako nas je ostavilo u ovom bučkurišu*), nego sloboda da u nesređenoj državi (bučkurišu) legalno razgrana biznis.

Kazivanje skoro dosljedno čuva ono što Jergović na koricama knjige naziva *nesumnjivo sirova ljepota* usmene rečenice. Čim se iz usmenog stila preuzme literarni, slike postaju banalne i neuvjerljive. Tako ćemo u nekom bosanskom zaseoku zateći i pastiricu svu u bijelom, okićenu dukatima (!) među ovcama:

Nije mogla znat gleda li je kogod, samo se ona, svisna svoje mladosti i lipote, igrala s planinom tog suncem očaranog bosanskog jutra.

Taj drugi glas, koji najvjerojatnije pripada zapisivaču (Marjanoviću) upozorava nas da priča ne funkcioniše izvan dokumentarnog i autobiografskog. Razlozi da posegne za naivnim romantizmom (pastirice koja ple-

še obasjana jutarnjim suncem), jasniji su kad se rečenica vrati Lijanu:

Za tog sam putovanja spozna kako je Bosna lipa, puna voćnjaka, kako joj šume prošarane najlipšim bojama, da to nije nikako ona ista zemlja kojom ja samo noću gazim.

Iako ne bez humora (humor je svakako jedna od jačih strana knjige!), ovaj se iskaz, podrazumijevajući da su Hercegovina i Bosna *dva entiteta*, trgovački lukavo udvara novoosvojenom tržištu.

Najzad, sasvim u duhu svoje namjere, da rascvjetalom poslovnom carstvu nakalemi dugačko korijenje, završnom slikom, ne bez jeftine simbolike, podsjeća nas da se ispod plave pionirske titovke oduvijek krio pionir Divljeg Zapada:

Sad samo upalim džipa, i obiđem farme i ponekad svrnen u tvornicu, gledajući da jim ne smetam. Tamo su sada veterinari i tenolozi, inženjeri i stotine ljudi razni struka.

Volin se džipom popet na brdo, sa zapada gledat tvornicu, a sunce da mi tuče u leđa. Jerbo, kako god okreneš, nas sunce sa zapada opet najlipše grije.

Poređenje ovog kauboja sa monahom-kraljevićem čini se pretjerano, nategnuto. Ne daju se porediti kupovina svetih moštiju i prodaja švercovanog duhana. Nije isto zidati manastire i klaonice. Kudikamo je lakše podići kuću, porodicu i tvornicu nego državu, narod i crkvu. Različiti su bezimeno brdo i Sveta Gora. Jedno

je vući za nos miliciju i sudiju za prekršaje, a drugo istočne i zapadne careve i kraljeve. Šta je sunce za leđima naspram oreola nad glavom?

Ali za pažljivog čitaoca sa malo manje građanske pristojnosti a malo više kritičarske drskosti, Teodosije Marijanović je vanvremena književna pojava, tip pisca-najamnika koji cijenu svoje robe podiže prodajom samog sebe. U takvoj konkurenciji teško je ili nemoguće ostati slobodan ili nezavisan. Književno djelo je sredstvo vlasti a ne cilj umjetnika. Umjetnost je opijum za narod, da bude ponosan u bijedi, srećan u poniženju, veseo u očajanju.

4.

Kada se hrvatski književnik Antun Gustav Matoš nakon jedanaestogodišnjeg izbivanja vratio u svoj Zagreb i tom prilikom obišao prijatelje u hrvatskom zagorju, napisao je, zadivljen njegovim ljepotama, putopis u četiri dijela, koji se općenito smatraju jednim od njegovih najboljih radova iz te oblasti. Nakon mnogo lutanja, susreta i snatrenja, A. G. Matoš je za Hrvatsko zagorje rekao: "Taj krasni kraj je Gupčev zavičaj." Ni sanjati nije mogao pjesnik u to doba (1905.) da je tada nepoznatom dječaku iz Kumrovca, Josipu (Jožeku, Joži) Brozu bilo već trinaest godina i da će se jednog dana s istim zanosom moći uskliknuti kako je taj krasni kraj i – Titov zavičaj.

Bezazleno, veselo i razigrano počinje Krklec Titovu biografiju Matošem, kao da mu namjera nije ozbiljna:

da autoritetom tog buntovnog i nepotkupljivog intelektualca nakalemi Jožekovo djetinjstvo na Gupčevu proletersko-seljačku pravovjernost. Zadatak nije lak; kako napisati Žitije sveca ateiste?

Josip Broz rodio se u malom selu Kumrovcu na Sutli, u najzapadnijem dijelu Hrvatskog zagorja 7. svibnja 1892. godine kao sedmo dijete roditelja Franje (Franceka) i Marije Broz, rođene Javeršek, iz slovenskog sela Podsrede, s druge strane Sutle.

Sedmog svibnja, sedmo dijete; sa sretnim brojem sedam sreća ide na ruku partijskom hagiografu. Ali je kudikamo važnije istaknuti bratstvojedinstveno porijeklo malog Tita: otac Hrvat, majka Slovenka...

Sin oca Hrvata i majke Slovenke, Josip Broz nije osjećao nikakvih nelagoda zbog te okolnosti, jer između dvije susjedne zemlje i dva bratska naroda nije bilo antagonizma i netrpeljivosti.

Po očevoj strani Josip Broz je potomak drevne, vjerovatno uskočke obitelji, koja se početkom šesnaestog stoljeća doselila sa bosanskohercegovačke granice u selo Volovje kraj Jastrebarskog, a odavde se, prema provjerenim podacima preselila prvo u Staro Brezje pod Cesargradom, a potom – u sedamnaestom stoljeću – u selo Kumrovec u Hrvatskom zagorju, gdje je živjela sve do naših dana, što znači da se na oskudnoj i tvrdoj rođenoj grudi održala više od četiri stoljeća.

Krklec u svoje *titije* ubacuje i Bosnu, a Gubecovoj bujni protiv eksploatatora pridružuje i uskočku protiv okupatora. Broz je potomak drevne obitelji; i po toj drevnosti on polaže pravo na misiju i svetost.

U takvim je uvjetima otpočeo život Josipa Broza. O tome je drug Tito [Rastko, sv. Sava] iznosio svoja sjećanja Vladimiru Dedijeru, autoru njegove biografije. Zaista je velika šteta što maršal Tito, u oskudici vremena, nije opširnije iznosio svoja sjećanja na djetinjstvo, pa ćemo navesti bar one fragmente koji su autentično svjedočanstvo njegovih davnih dana. O tom djetinjstvu Tito je svoime biografu, pored ostalog, rekao:

“Djetinjstvo je moje bilo teško... U porodici je bilo mnogo djece, i starati se za njih nije bilo lako. Često ni kruha nije bilo dovoljno, i zbog toga se dešavalo da je majka, da bi pravilno rasporedila rezerve kukuruznog brašna koje je imala, morala zaključavati ostavu u kojoj se nalazio kruh, a mi, djeca, dobijali smo toliko koliko je ona smatrala da može dati, a ne koliko smo mogli pojesti. (...) Onda je dolazilo lukno. To je jedna obaveza još iz feudalnog doba, koja se bila održala u Kumrovcu do mog djetinjstva. Poslije Božića, na Novu godinu, pred vratima svake seoske kuće pojavio bi se fratar iz Klanjca s križem u ruci, a za njim zvonar s vrećom. Fratar bi na vratima napisao kredom Anno domini... to jest čestitao bi nam Novu godinu, a domaćin je morao da mu dade nekoliko litara kukuruza, ili klupko lana (povjesmo) boje zlata, ili dvije forinte, što je u ono doba zna-

čilo dvije nadnice... A mi smo uvijek poslije Božića morali da kupujemo kukuruz, i lako je zamisliti kako smo mi, vječito gladna djeca, gledali zvonara kako trpa naš kukuruz u svoju vreću..."

Bez ovog autentičnog svjedočanstva ne bi se moglo ni zamisliti djetinjstvo Josipa Broza. Već ovaj kratki fragment podatak je koji govori više nego li kakva učena sociološka rasprava, jer nije potrebna ni osobita mašta ni posebna sprema, pa da se osjeti kako je selo, u kome se već početkom godine morao kupovati kukuruz, bilo jadno i siromašno.

Kao što Sava od djetinjstva sluša zov pravoslavlja, kao što Lijan od malena zna da je Rvat, tako i Krklečev Tito osjeća da je fratar klasni neprijatelj, i da je siromaštvo zlo.

Zaista je velika šteta što maršal nije iznosio svoja sjećanja na djetinjstvo, veli Krklec skromno, umanjujući vlastitu ulogu u prostituisanju umjetnosti. Neka-ko se podrazumijeva da se takve stvari moraju uraditi, da ne treba u tom poslu tražiti slavu za sebe, da je to kao neki dobrotvorni rad, s višim smislom, na polzu patrijarhalnoj zajednici.¹¹

5.

U vremenu kad se iz grobova svetaca odjednom više ne toči miro, knjiga postaje čivot; ono što je u čivotu prah, u knjizi je svjetlost: Milan Kašanin, pišući o sv.

11) Krklec je (uprkos ili zahvaljujući ovoj hagiografiji?) bio predsjednik saveza književnika Jugoslavije; Teodosije je umro kao upravnik svetogorskog manastira sv. Vasilija.

12) Milan Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002, u tekstu "Sveti Sava", str. 116.

Savi, veli da se njegove kosti, kad su ih Turci spalili, *nisu rasule u prah nego u svetlost*.¹²

Kašanin u povorci iza književnikovog čivota staje rame uz rame s Bečkovićem i Nogom. Njihov je zadatak kanonizaciju prevesti na svjetovni jezik. Obreteniju slave Dučićeve njegove kolege čini se da prisustvuju slaveći književnost i kulturu kojoj pjesnik pripada. Međutim, cijela ta procesija esnafska je smicalica kaste koja živi od proizvodnje i čuvanja simboličkih vrijednosti. Iza *Ava* Srbiji i Dučiću kriju se prevaranti koji u životu kao po pravilu nisu tamo gdje su u stihovima – u rovu, blatu, boju. Krv u njihovim stihovima nikad nije njihova, nego nekako uvijek onih malih i običnih u masi kojoj propovijedaju sa svojih pjesničkih tribina.

Gdje je, naprimjer, bio pjesnik "Himne pobjednika" kad je *mač iskopan*?¹³ Kako drugačije shvatiti njegov stih *preko palih idu puti veličine* ako ne kao vrhunski cinizam kaste? Dučić je (kao i Njegoš, kao i Radičević)¹⁴ zauzeo svoje mjesto između neba i zemlje, koje ne pripada po zaslugama mrtvim pjesnicima, nego po potrebi živim. Dučićeva slava je njihova moć. A njihova moć je nemoć razuma.

Bečković sasvim opušteno laže u crkvi i nad grobom, jer govori u svetom prostoru patriotske emfaze, zaštćenom od razuma.

13) Iz Jovana Dučića "Himne pobjednika", u školskoj čitanci: ... *I plod blagosloven rađa samo gruda / Gde su mač zarđan deca iskopala. / Samo buktinjama zbori se kroz tmine, / U zrcalu mača budućnost se slika; / Preko palih idu puti veličine; / Slava, to je strašno sunce mučenika.* Kako se u zarđalom maču slika/zrcali budućnost? To je neki drugi mač, ili su deca išmirglala ovaj iskopani? Ili je to univerzalni, viteški, srednjovjekovni, nemanjički mač? To autor čitanke neće pitati, jer se falsifikatori užasavaju od previše detalja, nego će decu uputiti u stereotip o Srbima, da su ugroženi i mučenici: *Pokušajte da protumačite neke od njegovih misli – izraženih na pjesnički način – kao što su: svijest o cijeni pobjede, vrijednost ljudskih žrtava za buduće naraštaje, dug prema otadžbini, cijena slave.*

14) *Pored mrtvih velikana, čiji su spomenici i grobovi postavljeni da stražare na granicama srpske zemlje, ulogu čuvara srpskog etničkog prostora imaju i savremeni pesnici, njihovi potomci. I njihova pesma je u neposrednoj vezi sa srpskim etničkim teritorijama, sa njihovom integracijom u jedinstveni kulturni i, ako je ikako moguće, državni prostor. – Vidi cijeli ogled Ivana Čolovića, "Srpska kultura posle Miloševića", Republika br. 288-289.*

Ali, gle čuda, kaže on,¹⁵ Jovan Dučić se po treći put sahranjuje i po drugi put rađa i to drugo rođenje ukazuje se kao istinitije, važnije i slavnije od onog prvog u Hrupjelima. Nemoguće je da ne zna da se Dučić rodio dalje – u Podglivlju. Ali on ide na ruku Dučićevoj snobovštini, koja želi zamagliti svoje seljačko porijeklo. Gračanica je reka na Kosovu i reka ponornica u Nikšićkome polju koja se ovde za trenutak zove Trebišnjica, nastavlja Bečković, natežući geologiju i geografiju da se slože s njegovim dosjetkama. (Nema dokaza da je Nikšićka rijeka slavnog imena povezana sa slivom Trebišnjice. Ali ima da je pretvorena u depo smeća.) Ista verbalna akrobatika upregnuta je u plan da se u pravoj i neprekinutoj liniji povežu Dučić (a preko njega i cijela kasta) sa počecima srpske kulture:

Dučić, zvani Duka, a duka je vojvoda, a vojvoda je herceg, a Hercegovina je vojvodina Svetog Save.

Neko drugi će, nad njegovim čivotom, moći na sličan način reći: Bečković zvani Matija, a Matija je Matej, a Matej je jevanđelist, a jevanđeoska je misija sv. Save...

Jovan Dučić je i zadužbinar i potomak zadužbinara.

Nema podataka da je Dučić potomak zadužbinara. Ovo je figurativno rečeno: Dučić je, kao, potomak Nemanjića.

Posle vizantijskih careva nije bilo većih zadužbi-

15) Matija Bečković, "Ave Jovanu Dučiću. Reč nad odorom Jovana Dučića, pred hercegovačkom Gračanicom, 22. oktobra 2000", *Politika*, kulturni dodatak, 28. 10. 2000.

ra koji su i postajali srpski sveci kao zadužbinari a ne kao vladari. Zadužbina i nije samo bogomolja, nego je bogomolja svako zadužno delo. Zadužbina neznanog neimara, ikona neznanog daskala, i pesma neznanog pesnika, učinile su Srbe i pesničkim i hrišćanskim narodom.

Kako je Bečković izmjerio količinu zadužbinarstva, kako je izbrojao sve zadužbine u svim vremenima, pa tvrdi to što tvrdi?

Bečković u jeziku, preko epiteta *neznani*, poistovjećuje pjesnike s junacima. Za njega, eto, nema razlike između Srbina Miloša koji zbog hrišćanstva gine na *najskupljij srpskoj riječi* Kosovu i Dučića koji zbog pravoslavlja piše testament u Libertisvilu.

Ko može razumeti narod koji avionom, preko devet mora i kontinenata, prenosi mošti svog davno preminulog pesnika kao da nema prećih briga i kao da će tako ući u kraj tolikim mukama i nedaćama. Niko to ne može razumeti, ako ne zna da je reč o religiji jednog naroda, o njegovoj najdubljoj veri i najvećim svetinjama.

Pita se on nad koleginim grobom, poistovjećujući poeziju s religijom. Narod je tu, u njegovoj rečenici, kao i u cijeloj manifestaciji, statista. Narod bi zavazda bio mutav, valjda, da ne govori kroz usta svojih Dučića i Jovana.

Jedan od velikih Jovana... tako počinje Bečković svoje nadodranje. Nije baš odmah najjasnije na koje sve Jovane misli; na Skerlića, Steriju, Zmaja? (Da je

druga prilika, pomislili bismo da je ironičan, kao što je to bio Laza Kostić, na račun Jovana Subotića, Jovana Đorđevića i Jovana Andrejevića, čije recenzije *Maksima Crnojevića* naziva *jovanskim presudama*.) Međutim, zagonetka ima odgonetku:

Od Jovana Damskinskoga i Svetoga Save, otkad srpski pesnički narod piše trećom rukom, Srpska crkva nije odala veću počast jednom pesniku od današnje počasti Jovanu Dučiću, koga je odavno ubrojala u Jovane, u najveće Jovane srpskog jezika. Neka najveći srpski pesnik sklada i harmonije počiva u večnom miru i neka nikada ne pomisli da se vrati u onaj kenotaf koji je ostao prazan u Liberalizmu.

Kao da kenotaf može biti pun! Najlakše bi bilo ovaj pleonazam, na zlom mjestu – u poenti, pripisati govornikovom uzbuđenju. Ali Bečković nije amater u besjedništvu; možda je ovo neka mudrost koju smrtnici ne mogu razumjeti?

Šta, međutim, znači to da srpski pesnički narod *piše trećom rukom*? Tu ruku, od srebra, po predanju o *Trojeručici*, stavio je na ikonu u znak zahvalnosti Bogorodici što mu je iscijelila odsječenu šaku, Jovan Damskin, pisac i branitelj ikona. Bečković opet priziva sv. Savu (jer je on tu ikonu donio iz svete zemlje). Ali cijela ta metafora (kao: pjesniku je ruka data odozgo, i sve što piše je odozgo) više je smiješna nego mudra; dovoljno je zamisliti Bečkovića s tri ruke, i komika razbija svaku mističnost. Jednako je smiješan i njegov pokušaj da uopšti konkretan epski motiv: *Što je uzi-*

dano u hramove, večno živi s prozorom na očima i otvorom za mleko života, kaže on, valjda zadovoljan što je vulgarno sisa zamijenio s uzvišenim otvor za mleko života. Šta bi Kulenović dao, da je imao taj dar pa mogao napisati: Sva tri ste mi na otvoru za mleko života ćapćala?

Bečković je očigledno sretan što počast, kakvu od svetog Save nije nikome, mrtvom pjesniku odaje Srpska crkva. Ali njen izlazak na scenu oko čivota još više uvećava komediju: Dučić je, da bi se sačuvao za transport, nakon smrti balsamovan. *Nadžan ceo i spreman za put, s knjigom na grudima*, kako Bečković veli u svom avu. Njegovo je tijelo čitavo, a dok je tako, duša mu se ne može smiriti; prema narodnom vjerovanju to bi značilo da je ili svetac ili – vampir.¹⁶

6.

Međutim, kao što Bečković nije ulični zabavljač nego akademik, tako ni pisci-trojeručci nisu predmet turbofolkni nego akademski. Tom posvećenju veliki doprinos dao je glavni junak nedavno emitovane TV-serije, pisac i istoričar umjetnosti Milan Kašanin.¹⁷

... naši srednjovekovni pisci nisu pisali radi toga da budućim istoričarima dadu građu za pi-

16) "Na prvi pogled, čitav događaj je, sa religiozne strane, u okvirima pravoslavnog kodeksa. Mi se, međutim, ne možemo oteći utisku da nekoliko pojedinosti čitav događaj čine problematičnim. Imajući u vidu da je telo ostalo sačuvano, znači da se duša pesnikova nikada neće smiriti i da se on ne nalazi ni u raj, ni u paklu. Može da bude proglašen za sveca ili vampira. Pravoslavna tradicija sahranjivanja u drvenom kovčegu ovde nije ispoštovana. Pesnik je, kao što je već navedeno, sahranjen u tri metalna kovčega. Prethodna napomena ukazuje na proces balsamovanja koji je bez sumnje izvršen nakon pesnikove smrti što nikako nije deo pravoslavnog kanona. Sve navedeno ukazuje na to da Jovan Dučić nije mnogo mario za pravoslavne kanone, što sa religiozne strane čini problematičnim prisustvo patrijarha srpskog i arhijereja na ekshumaciji, dovodeći nas do pitanja otkud tolike crkvene počasti." - Gordana Bekčić i Sanja Bošković, "Jovan Dučić po drugi put među Srbima", *Republika*, decembar 2003.

17) Milan Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Beograd, 1975. Brojevi uz citate odnose se na stranice iz tog izdanja.

sanje istorije, već da ljudima svog vremena pruže spise koji će ih očaravati, poučavati, zabavljati, hrabriti izazivati u njima misli o životu i o smrti i buditi osećanja o čoveku i svetu... (7)

Tako Kašanin, ali onda ipak koristi te spise kao građu za pisanje istorije, koja pošto naravno ne može biti istorija, postaje *vid kulture*:

Pozitivistički opredeljeni, tuđi religiji i, ne mnogo manje, poeziji, ravnodušni prema crkvenoj službi i muzici, nalazeći da je poezija samo ono što ima oblik pravilnih stihova sa slikovima, oni nisu ulazili u ideje srednjeg veka, u njegovu religioznu i pesničku atmosferu, u vidove njegovog umetničkog i jezičkog izraza. (8)

Pozitivizam se ovdje određuje, na njegovu štetu, tuđošću prema religiji, što naravno nije tačno, ali je poučno, kao primjer mistifikacije i građe i metoda. Nakon ovoga neće više biti jasno gdje počinje historiografsko a gdje se završava hagiografsko, ali će padanje u mistični trans postati legitiman postupak naučne objektivnosti.

Kad govori o srpskim vladarima, šta jesu ili šta nisu bili, kao *istoričar*, poziva se Kašanin na žitija. Da se Sava *već od svoje šesnaeste godine učio da upravlja ljudima i imanjem* (16), međutim, nema on drugih svjedoka osim Teodosija; istorija je sačuvala povelju Nemanjinu Splitsanima, iz koje se vidi da Rastko dobija jedan dio Humske zemlje, ali ništa ne zna o Rastkovom *upravljanju ljudima i imanjem*.

Kašanin mistificira stvari, koristi književnost da bi uljepšao istoriju, pa onda tako uljepšanom istorijom objasnio ljepotu i izuzetnost književnosti. *Njihovi dvorci su u ruševinama*, priča on, *ili su nestali sa lica zemlje, njihove ikone i knjige većinom izgubljene, uništene ili raznesene, ali o aktivnoj njihovoj ulozi u kulturnom životu još uvek svedoči više stotina crkava, u celosti očuvanih ili u ruinama* (17).

Retorika koja se ne služi logikom, nego nadomješta logiku, metod je ovog putovanja u prošlost, u kojem književnost pokazuje kako se istina, kad se *ne može* (jer se ne želi) pronaći, može *rekonstruisati*. Kašanin čita žitija, koja su za njega književna djela, ali junake tih žitija ne vidi kao književne junake, nego kao *srednjovekovne naše ljude*. Iako zna šta je hagiografija, Kašanin ni ne pokušava svoje izlaganje zadržati u okvirima žanra.

Strasno voleći legende, basne i izmišljene priče, oni su, i u spisima i u životu, mešali istinu i bajku (22), veli Kašanin ne trudeći se da tu granicu sam povuče. Naprotiv: strasno voleći srednjovjekovnu književnost, on čini isto: miješa istorijske fakte sa bajkovitom predstavom o srpskom zlatnom dobu. Kad pominje dvorove i letnjikovce *u kojima su vladari živeli*, Kašanin o njima ne zna reći više nego od čega su bili sazidani, čime su zidovi bili ukrašeni, i kako su bili namješteni (stolovi, stolice i sanduci); ali zna, a ne pominje, da srpski srednjovjekovni vladari (oni stariji, prvi Nemanjići, kudikamo više od kasnijih) nisu ni imali ni gradili raskošne palate, kao što nisu rasipali na luksuz, jer su morali biti mobilni, što zbog potrebe da nadgledaju imanja, što iz nužde da uzmiču napadima.¹⁸

18) O tome više u *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka*, uredile Smilja Marjanović-Dušanić i Danica Popović, Beograd, 2004.

Kad opisuje odjeću srednjovjekovnih srpskih gospođa, polazeći od pretpostavke da je ista kao odjeća likova na ikonama, Kašanin kao da zaboravlja ono što je sam o srednjovjekovnoj umjetnosti rekao, da je duhovna, sva u mistici, simbolima, zalaženju u fantastiku. Kad je "istoričaru" potrebno, vizantijsko slikarstvo može biti i realistično.

U poglavlju u kojem govori o postanku srpske književnosti Kašanin tvrdi da

... i usmeni, a pogotovo zapisani rodoslovi nisu mogli biti bez književnih osobina; oni se, sigurno, nisu sastojali samo od nabiranja ličnih imena i od ređanja događaja; nego su bili ispunjeni i pričanjem o životu i delima vladara i junaka. (67)

Međutim, već na sljedećoj stranici tvrdi suprotno:

Legenda o Vladimiru i Kosari zauzima XXXVI glavu Kraljevstva Slovena i svojom dužinom, narativnošću i živošću izdvaja se u kontekstu monotono navođenja imena i dela trebinjskih, dukljanskih i raških vladara i suvih podataka o uređenju države i pokrajina. (68)

Kad hvali rodoslove, oni su ispunjeni pričanjem a ne samo nabiranjem, a kad hvali Legendu, rodoslovi su monotono navođenje. U oba slučaja Kašaninov metod je jasan: tamo gdje nema dovoljno građe, a pogotovo gdje onda nema ni argumenata za tezu o slavnoj i bogatoj tradiciji, pribjegava se mistifikaciji.

Govoreći o književnom radu Stefana Prvovenčanog Kašanin ne može ignorisati očigledno: da Sava u svom žitiju kaže da su Nemanjine kosti na granici dočekala oba brata, dok Stefan kaže da ga je dočekao samo on – Stefan. Iako je očigledno da jedan od dva sveca/književnika protivreči drugome, i da to radi iz interesa, Kašanin to ignoriše. *Slajući se u potrebi glorifikovanja Nemanjina, oni ga izvode – nesumnjivo po dogovoru – u različitoj nameni i na drugi način* (149), tvrdi on, iako dokaza za *nesumnjivi dogovor* – nema. Isto kao što nema dokaza da je Teodosije ista osoba kao Teodor Gramatik, ali ipak iz pretpostavke lako klizne u konstataciju: *Teodor Gramatik nije niko drugi do budući monah Teodosije* (156). Uvjeravajući nas da je Teodosije *prvi naš pisac koji govori otvoreno o staleškim odnosima, monah i prvi koji traži socijalnu pravdu*, Kašanin izjavljuje: *Zainteresovan na prvom mestu za ljudske ličnosti i za događaje iz njihova života i, paralelno s time, za religiozna osećanja i bogoslovske misli...* (194).

To je, naravno, besmisleno: ako je jedno paralelno s drugim, onda je oboje na prvom mjestu. Osim ako ne postoje paralelni sistemi – jedan zasnovan na činjenicama, drugi na stilu; a piscu je dozvoljeno da slobodno prelazi iz jednog u drugi. Pa gdje fale istorijske činjenice, dodaju se stilske figure. Kašanin tako stilskim ukrasima zamagljuje jasnoću predmeta: *Oženivši se carevom ćerkom, mladom princezom Simonidom...* (178) zvuči bolje nego s petogodišnjom princezom – koliko je Simonida imala kad je postala Milutinova žena. Kašaninu se u sliku srpskog zlatnog doba ne uklapa ta bizarnost – da se srpski car vjenčava s dje-

vojčicom. Govoreći o Teodosijevom *Žitiju sv. Save* Kašanin kaže: *Samo u središnjem delu knjige, gde je reč o događajima u kojima nema uvek ni mnogo dramatičnog ni živopisnog, pričanje je nešto usporeno* (192). Međutim, *samo središnji deo knjige* obuhvata tri četvrtine teksta. Istina je, dakle, da je pričanje usporeno u većem dijelu knjige.

Govoreći o srpskim srednjovjekovnim piscima, njihova djela Kašanin (koji je *neprijatelj dugih i čestih citata!*) vrednuje i stavlja u sam vrh svjetske književnosti, iako takav sud ne zasniva na komparativnom metodu. Za Savino *Žitije sv. Simeona* kaže da “ide među najsadržajnije i najbolje napisane spise na srpskom jeziku. **On je svetske vrednosti**” (112); “Usrdan odnos između sina i oca u Savinom spisu jedinstven je u našoj književnosti, i **ne samo u našoj**” (127); “U srpskoj književnosti – **ne samo u srpskoj** – nema lepšeg opisa starosti i smrti od opisa koji je dao Sava u Životu gospodina Simenona” (126); “Dostojanstven ritam njegove fraze, kadencija njegova glasa, raskoš njegovih metafora, lepota njegovih složenica, zvučnost i, ne retko, patetičnost njegovog govora, obrti i kontrasti njegovih misli stavljaju ga u vrhove srpskih prozaista u uzdižu **na stepen svetskog pisca**” (177).

Naravno, ni tezu da djela srpske srednjovjekovne književnosti u dijelovima ili u cjelosti nadmašuju savremena srpska književna ostvarenja Kašanin ne dokazuje: “Opis poslednjih dana Nemanjinih, po neposrednosti i uverljivosti, **ide u antologijske strane narativne proze**” (130); “Tu, u svetlosti i vedrini, u maloj kući okruženoj drvećem i biljem, među orasima i maslinama i strujama s mora, nastalo je **jedno od najsajajnijih**

književnih dela koje je ikad napisao jedan srpski pisac” (154); “Besede koje Domentijan u svojoj knjizi navodi kao Savine, idu u najsadržajnije i najplemenitije stavove srpske proze” (167); “jedan od momenata od kojih u srpskoj književnosti nema uzbudljivijih ni bolje ispričanih... Život sv. Petra Koriškog je najsavršenija tvorevina monaha Teodosija, kojoj nema mnogo ravnih, ni u staroj ni u modernoj srpskoj prozi” (208).

Kašanin nema s čim da uporedi srpske pisce i njihova djela. (Ono s čim bi imao neće, jer bi se onda istopili argumenti za originalnost.) On, takođe, ne može previše da izvuče iz samih djela, jer traži ono čega u njima nema – književnost koja bi prelazila okvire doba i žanra. Jedino što može jeste da opisuje i ocjenjuje služeći se kontrastima unutar same građe. *Teodosije nije naviknut ni sklon da piše kao učeni teolozi – malokrvan idejno i trom stilski, taj uvod je njemu tuđ* (191), tvrdi on u pohvali Teodosiju, naglašavajući živost prema tromosti. A u pohvali Domentijanu tromost dovodi u vezu s dubinom:

Ni izrazito pripovedač, kao Sava, ni pretežno hroničar, kao Stefan, Domentijan je na prvom mestu apologet hrišćanske doktrine i moralist, tumač monarhijske religije i nosilac patriotske misli – jednostavnijeg života kao čovek, on je složeniji i dublji kao pisac. (152)

Međutim, šta to znači ako se poveže sa tekstom o Svetom Savi – *Ni himnograf ni besednik, on piše vrlo jednostavno, bez mnogo figura i simbola, bez glorifikatorskih poređenja, bez dugih bogoslovskih objašnjenja i*

čestih potvrda iz Svetoga pisma (130). Da je Sava prostiji i plići?

Kad hvali Teodosija, on je *milokrvan*, za razliku od Domentijana, u kome *ima nečeg egzaltiranog*.

Više moralist nego dogmatičar, više pripovedač no bogoslov i više čovečan no apstraktan, misleći jasno i određeno i izražavajući se krajnje jednostavno, Sava se obeležava kao izrazita ličnost naše srednjovekovne književnosti. (131)

Po čemu je Sava izrazit? Po moralisanju, pripovjedanju, čovječnosti, jasnoći, jednostavnosti. Šta to znači? Da ostali pisci te osobine nemaju, inače Sava ne bi po tim osobinama bio izrazit.

Kašanin se u ovakve kućine upliće još više u poentama, u kojima nastoji sažeti mistificiranje u zaključak: *Šta je od njega još ostalo?* pita se on u tekstu o Prvovenčanom.

O Nemanjinim moštima se ne zna ništa, Savine su spalili Turci, mošti Stefana Prvovenčanoga, toliko puta ugrožene i toliko puta spasavane, nalaze se, jedine, gdje su bile – u Studenici – svedočeći da se istorija ne izmišlja, već da živi. (151)

Drugačije rečeno, u tekstu o Savi, kad veli: *Ali, kao što biva s nezamenljivim ličnostima i u mračnim epohama, ono se tad nije rasulo u prah, nego u svetlost* (131) – istorija se izmišlja a ne živi, jer kosti nisu gdje su bile. Poentirajući literarno odlomak o Teodosijevom *Žitiju Petra Koriškog*, kaže:

Posle smrti, sv. Petar Koriški se ne nalazi, kao sv. Simeon i sv. Sava, među anđelima, niti zastupa pred bogom svoj narod. Kao što je skromno živeo, tako isto skromno leži u svojoj pećinskoj crkvi, gde mu preostale mošti isceljuju bolesnike. Ponikao iz naroda, u njemu je, i radi njega, tu i ostao. (207)

Sava i Simeon, zaključujemo, nisu ponikli iz naroda, i nisu radi njega tu ostali. Kad žali zbog Domentijanove zanemarenosti, jer se njegovo djelo *nije sviđalo ni građanskim istoričarima iz prošlog i ovog veka*, pa kaže: *Sudbine velikih pisaca znaju biti i u raznim vremenima jednake* (155) – šta da zaključimo u vezi sa Savom; da nije bio veliki pisac, jer mu je sudbina bila različita? *Domentijan je pisac koga treba pre svih drugih naših pisaca čitati na glas* (176), savjetuje Kašanin, iako zna da to vjerovatno niko od njegovih čitalaca ne može – jer ne zna, jer je jezik Domentijanov drugi jezik.¹⁹

Pozitivisti i ateisti koji su do Kašanina smatrali da je žitije podomaćen naziv za hagiografiju, pa da Savin spis sam sebe žanrovski određuje, od Kašanina će morati promijeniti mišljenje: “Ne budući hagiografski spis, Savin životopis nije ni istorijska hronika, ni konvencionalna vladarska biografija. Po svojim bitnim odlikama, to je **pripovetka** – pripovetka s dramskim akcentima, oduhovljenom atmosferom i poetskim osećanjem” (125); “Ni preduga ni prekratka, Savina biografija Nemanjina je od najbolje komponovanih **priča** na našem jeziku” (130); “Spustila se zavesa na sceni koja više liči na **antičku dramu** nego na srednjovekovnu hagiografiju” (126); “Koliko Nemanjin, **Život**

¹⁹ O tome više u Svetozar Petrović, “O izdavanju srednjovekovnog pjesničkog teksta (Povodom Srbijaka)”, u knjizi *Spisi o starijoj književnosti*, Beograd, 2007.

gospodina Simeona je skoro isto toliko Savin životopis – pisan u prvom licu, on ima izrazito **memoarski i autobiografski karakter**” (127); “Sava je u Životu gospodina Simeona tako jasan i precizan kao da ne piše biografiju nego zakon” (130).

Postupak ponavlja i u esejima o Stefanu (*Istina je da spis Prvovenčanoga kralja ima spoljašnji oblik “žitija”*: bogoslovski uvod, životopis i, na kraju, pohvalu. *Ali je on, po sadržini, ne hagiografsko, nego memoarsko i autobiografsko delo* [150]) i Domentijanu (*To je opsežno hagiografsko delo u visokom stepenu dokumentarno i u najvišem stepenu idejno* [155]). Namjera ovog postupka je očigledna; uspije li nas uvjeriti da žitija nisu žitija, prihvat ćemo i ostalo: da uticaji nisu važni, da je prepisivanja bilo malo, da su estetski (književni) motivi autora važniji od političkih i ideoloških. Srednji vjek nije bio mračan, ali samo od onog časa u kojem Kašanin pali svjetlo.

Manjak uvjerljivih dokaza nadomješta se viškom nedokazivih tvrdnji. Umjesto logike – glagoljivost. Metod je opravdan ciljem, a cilj je izgraditi nacionalni mit, sa temeljima što dublje u prošlosti. I što se dublje u prošlost želi otići, tlo za mistifikaciju postaje podatnije. *Početak srpske književnosti, kao i početak srpske umetnosti, u tami je, i zauvek će ostati u tami* (67), kaže Kašanin, ali ga to ne sprečava da tamu obasjava metaforama koje nadomještaju činjenice.

Mrak je, drugim riječima, koristan, jer a) u njemu metafore jače svijetle, i b) u njemu se početak ne može naći. Početka, dakle, ima, ali je u mraku. Mrak je, uprkos svakom prosvjetiteljskom naporu, konstanta ove mistifikatorske kaste, koja zažmiri svaki put kad

se suoči s potrebom da definiše svoje pojmove i odredi svoju metodu; šta je to *srpsko*; šta mu je sadržaj; šta specifičnost? Odgovor je očigledan (ali ovoj mistifikasti neprihvatljiv, jer joj izmiče tlo pod nogama).

Narodi (pa ni njihove umjetnosti) nisu konstante jednom oduvijek i zauvijek date, nego prolazni i kratkotrajni oblici organizovanja ljudskih zajednica. Kultura nije i ne može biti nacionalna, jer ju je na taj način nemoguće objasniti i opisati. Odnosno, ona je takva *moćuća* samo kao mistifikacija, kao tlapnja u koju se vjeruje izvan svakog racionalnog sistema. Otuda književnicima moć, i zato se njihova imena daju školama i ulicama, zato nas njihovi likovi posmatraju sa novčanica i iz čitanki, zato im biste krase parkove i ulice, i vrhove brda.